

فصل ۲ - مشکلات بازی و مهارت‌های اجتماعی در کودکان دارای اختلال طیف اُتِسم

بازی به عنوان یکی از آکوپیشن‌های^۱ اصلی کودک در نظر گرفته می‌شود. در جریان رشد طبیعی، سطوح رشدی بازی به شکلی که مورد انتظار است در کودک مشاهده می‌شود اما در کودکان دارای اختلال که سیر طبیعی در بازی کودک دیده نمی‌شود، باید تحت مداخله قرار گیرد. توانایی کودک در بازی نشان‌دهنده توانایی برای شرکت در نقش‌های فرهنگی-اجتماعی است. همه کودکان می‌توانند بازی کنند و همه به داشتن دوست احتیاج دارند. بازی و تعامل اجتماعی دو زمینه طبیعی و قدرتمند را برای یادگیری و رشد مداوم در طی دوران کودکی فراهم می‌کنند. مطالعات متعدد و معتبری ارتباط مهارت در بازی و مهارت‌های اجتماعی را با عملکرد جسمی، ذهنی و عاطفی ثابت کرده‌اند؛ همچنین تحقیقات نشان می‌دهد که مداخلات برای بهبود بازی و مهارت‌های اجتماعی کودکان می‌تواند دستاوردهای جانبی در زمینه‌های دیگر مانند زبان، یادگیری تحصیلی و مهارت‌های حرکتی داشته باشد.

به عنوان مثال، حتی اشکال ساده بازی و تعامل اجتماعی که در سال اول زندگی اتفاق می‌افتد، مانند تکان دادن جغجغه و فشار دادن دکمه تلفن اسباب‌بازی، باعث تمرین مهارت‌های حرکتی در حال ظهور (مانند هماهنگی حرکات دست) و استراتژی‌های اولیه حل مسئله (مانند گرفتن جغجغه خارج از دسترس با کشیدن پتویی که جغجغه روی آن قرار می‌گیرد) در کودک می‌شود. فرصت‌های یادگیری در متن بازی و تعامل اجتماعی در طول دوران کودکی همچنان افزایش پیدا کرده و رفتارهای پیچیده‌تری مانند به اشتراک‌گذاری، رعایت نوبت و حل مشکلات اجتماعی برای تعامل و بازی کودکان با یکدیگر ضروری می‌شود [۳۸، ۳۵].

با تقویت رفتارهای اجتماعی و بازی، احتمال بروز مجدد آنها بیشتر می‌شود. رشد در بازی‌های اولیه و رفتارهای اجتماعی زمینه را برای یادگیری بیشتر در دوران کودکی فراهم می‌کند. به عنوان مثال، کودکی که یاد می‌گیرد اسباب بازی‌ها را به اشتراک بگذارد با احتمال بیشتری مورد توجه همسالانش قرار می‌گیرد و فرصت بیشتری برای بازی و

¹- occupation

(کارهایی که انسان در طی شبانه‌روز انجام می‌دهد و دارای تناسب اجتماعی-فرهنگی با شرایط زندگی اوست. این کارها ممکن است اموری باشند که خود فرد دوست دارد، لازم است انجام دهد یا دیگران از او انتظار دارند.)

تعامل با همسالانش خواهد داشت؛ زمان بیشتر بازی در کنار کودکان دیگر، فرصت‌های بیشتری برای مشاهده و تقلید از رفتارهای بازی و تعامل اجتماعی بین همسالان ایجاد می‌کند. مشاهده، تقلید و تعامل رو در رو، کسب مهارت‌های اجتماعی و بازی و حتی سایر مهارت‌ها را تسهیل می‌کند. یکی از عوامل اصلی رشد کودک این است که به طور مداوم از مهارت‌های تازه به دست آمده استفاده کند و به دنبال آن، فرصت‌های جدیدی را برای کسب مهارت‌های بیشتر ایجاد کند. اگرچه هنوز مکانیسم‌ها و ارتباطات دقیق بین بازی‌ها و رفتار اجتماعی اولیه دوران کودکی و رشد مداوم کودک کاملاً شناخته نشده است، اما در واقع هیچ بحثی در این مورد وجود ندارد که بازی و تعامل اجتماعی با کیفیت، پایه‌ای برای رشد سالم کودک هستند [۳۹-۴۲].

اگرچه به نظر می‌رسد که بازی به طور طبیعی در همه کودکان تکامل می‌یابد، اما در کودکان دارای اختلال طیف اتیسم، ماهیت ناتوانی رشدی-عصبی مشکلاتی را به وجود می‌آورد که به توانایی‌های ویژه و اساسی مانند مهارت‌های شناختی، پردازش حسی و زبانی آسیب می‌رساند و ممکن است یادگیری طبیعی مهارت‌های بازی را مختل کند. علاوه بر این، آسیب‌های درونی کودک به طور متقابل در تعامل با تأثیرات محیط اجتماعی و فرهنگی (حمایت‌ها، فرصت‌ها و موانع محیطی) است به گونه‌ای که توانایی‌های کودک در انجام مجموعه پیچیده فعالیت‌ها یا وظایف بازی ممکن است از سوی محیط تسهیل یا محدود شود و در نهایت بر مشارکت کودک در بازی تأثیر بگذارد.

رشد طبیعی مهارت‌های کلی اجتماعی و بازی در کودکان

رشد کودک طی یک توالی قابل پیش‌بینی اتفاق می‌افتد. برای درک بهتر توالی‌های رشدی، رشد حرکتی کودک را در نظر بگیرید. کودک در ابتدا یاد می‌گیرد سر خود را بالا بیاورد؛ سپس با کمک دست‌هایش خود را از زمین بالا بکشد؛ در مراحل بعدی کودک سینه‌خیز رفتن و چهار دست و پا رفتن را بدست می‌آورد و تا ۲۴ ماهگی اغلب کودکان توانایی راه رفتن را بدست می‌آورند. این مراحل و زمان تقریبی آن در اکثر کودکان دارای رشد عادی، یکسان و قابل پیش‌بینی است. همانند مهارت‌های حرکتی، دقیقاً رشد بازی و مهارت‌های اجتماعی نیز دارای مراحل قابل پیش‌بینی است که با بروز رفتارها و عملکردهای مشخص در سنین خاصی نمایان می‌شود (جدول ۱-۲) [۴۳-۴۵].

رشد معمول مهارت‌های بازی

تعاریف و طبقه‌بندی‌های متعددی برای بازی ارائه شده است. بیشتر این تعاریف و طبقه‌بندی‌ها بر ظاهر رفتارهای مرتبط با بازی (شکل انجام بازی)^۱ یا فرآیندها و سازه‌های شناختی^۲ لازم برای شکل خاصی از بازی تأکید دارند. ظاهر رفتارهای مرتبط با بازی را می‌توان مستقیماً مشاهده کرد؛ مثلاً، گذاشتن آجرهای خانه‌سازی روی هم یا

1- topography

2- cognitive processes and constructs

چرخاندن اتومبیل اسباب‌بازی. در مقابل فرایندها و سازه‌های شناختی لازم برای بازی به راحتی قابل مشاهده نیستند. به عنوان مثال، در تعریف بازی وانمودی بر نمایش نمادین و تصور و تخیل کودک تأکید می‌شود؛ به صورتی که مثلاً کودک یک شیء را به جای شیء دیگر در نظر می‌گیرد (مثلاً وانمود می‌کند که جارو یک گیتار است) یا وانمود می‌کند یک شیء ویژگی‌هایی دارد که در واقعیت فاقد آن است (مثلاً وانمود می‌کند جارو می‌تواند پرواز کند) [۳۵].

هر دو دیدگاه رفتاری و ساختارگرایی^۱ که در مورد بازی ارائه شده است، به درک ما از بازی و شناسایی رویکردهای مؤثر درمانی کمک کرده است. جدول ۲-۲ مروری بر تعاریف و دسته‌بندی‌های بازی است که بیشتر در تحقیقات مداخله‌ای با هدف بهبود بازی بیان شده است. یک محدوده سنی تقریبی که طی آن مرحله مشخصی از رشد معمول بازی مشاهده می‌شود نیز ارائه شده است [۴۶، ۴۷].

جدول ۱-۲- مهارت‌های اجتماعی و بازی در کودکان با رشد عادی

سن	مهارت
۰-۲ ماهگی	تمایل به نگاه کردن به چهره‌ها
	تقلید برخی از حالات چهره
	تلاش برای نگاه کردن به منبع صدا
۲-۴ ماهگی	خنده و ارتباط چشمی کوتاه مدت
	بازی با دست‌ها و پاهای خود
۴-۶ ماهگی	تقلید بیشتر از حالات چهره
	تشخیص دادن برخی افراد آشنا
	انجام برخی صداسازی‌ها و تقلید از تن و آهنگ گفتار دیگران
	نشان دادن برخی تمایلات و هیجانات (دست‌هایش را برای اینکه بغلش کنند دراز می‌کند)
	حرکت دادن دست به طرف اسباب بازی‌ها و گرفتن آنها
۶-۹ ماهگی	نگه داشتن و تکان دادن اسباب بازی‌ها
	تمایز قائل شدن بین افراد آشنا و غریبه (به عنوان مثال رفتارش با مادر و با یک فرد ناشناس تفاوت دارد)
	بازی کردن با انواع اسباب بازی‌ها ضمن داشتن اسباب بازی‌های مورد علاقه
	پاسخ دادن به صداها با تولید آوا
	استفاده از ایما و اشاره و ژست‌ها برای برقراری ارتباط (به عنوان مثال، دستش را به سمت شیء دلخواهش دراز می‌کند، در حالی که به بزرگسالی که قادر است آن وسیله را به او بدهد نگاه می‌کند)

1- constructivist

انجام بازی‌های ساده اجتماعی مانند دالی موشه	
پاسخ دادن به درخواست‌های کلامی ساده (مانند "بیا اینجا")	۹-۱۲ ماهگی
توجه مشترک ^۱ خوب	
استفاده از اسباب‌بازی‌ها به شکل‌های مختلف	
دادن اشیاء به افراد برای شروع بازی (برای مثال یک پتو یا ملحفه را به پدر می‌دهد تا بازی دالی موشه را با او شروع کند)	
استفاده از دو اسباب‌بازی یا بیشتر همزمان با هم (برای مثال بلوک‌های خانه سازی را به هم می‌کوبد)	
انجام بازی‌های وانمودی ^۲ ساده (برای مثال به عروسکش با لیوان خالی آب می‌دهد)	۱۲-۱۸ ماهگی
خط خطی کردن با مداد رنگی	
کشیدن اسباب بازی با نخ‌کی که به آن متصل است	
بازی کردن در اطراف یا نزدیک کودکان دیگر بدون وارد شدن به بازی مستقیم با آنها (بازی موازی)	۲ سالگی
اشاره کردن به تصاویر داخل کتاب‌ها	
دانستن نام افراد آشنا	
انجام بازی‌های وانمودی ساده	
وصل کردن بلوک‌های خانه‌سازی به هم و ساختن سازه‌هایی با آنها	
انجام بازی‌های حرکتی (مانند شوت کردن توپ)	
ابراز واکنش‌های هیجانی مانند نگرانی و همدلی نسبت به دوستان و همسالان (برای مثال بوسیدن شخص دیگر)	۳ سالگی
نوبت گرفتن در بازی	
گفتگوی تعاملی ^۳	
تکمیل پازل‌های ساده	
انجام بازی‌های وانمودی با اسباب بازی‌های متعدد	
نشان دادن تمایل به بازی با کودکان دیگر	۴-۵ سالگی
انجام بازی‌های تخته‌ای و کارتی ساده	
برنامه‌ریزی بازی‌ها و فعالیت‌ها بر اساس قوانین زمانی که دارند	
نگرانی در مورد اینکه کودکان دیگر دوستش داشته باشند	

1- joint attention

2- pretend play

3- back and forth conversation

جدول ۲-۲- توالی رشد مهارت‌های بازی

محدوده سنی	نوع بازی	تعریف و نمود ظاهری
۶-۰ ماهگی	بازی حسی- حرکتی	کاوش محیط با لمس و به دهان بردن اشیاء. به عنوان مثال، قرار دادن دست یا اشیاء در دهان و مالیدن دست بر روی دیوار ناصاف
۹-۳ ماهگی	بازی اکتشافی	دیدن یک شیء، دست‌رسانی به آن شیء و سپس دستکاری دستی یا دهانی آن شیء
۱۲-۴ ماهگی	بازی کارکردی ^۱ ساده	تعامل با اشیاء (اسباب‌بازی‌ها) به شیوه‌ای که برای آن ساخته شده؛ به عنوان مثال، فشار دادن دکمه‌های یک اسباب‌بازی چراغ‌دار و تکان دادن جفجغه
۱۲-۸ ماهگی	بازی رابطه‌ای ^۲ یا کارکردی ترکیبی	برقراری تعامل بین چند شیء یا ترکیب آنها با هم، به عنوان مثال متصل کردن بلوک‌های خانه‌سازی
۱۸-۹ ماهگی	بازی کارکردی یا پیش‌نمادین	استفاده از اسباب‌بازی به روشی منطبق با آنچه اسباب‌بازی برای آن ساخته شده است، به عنوان مثال ریختن شن در کامیون کمپرسی اسباب‌بازی
۱۸-۱۲ ماهگی	بازی نمادین ^۳ ، تخیلی یا وانمودی	استفاده از یک شیء به عنوان شیء دیگر (به عنوان مثال، کتاب به عنوان سطح شیب‌دار برای ماشین اسباب‌بازی)؛ در نظر گرفتن صفتی برای یک شیء که در واقعیت فاقد آن است (به عنوان مثال، گرم در نظر گرفتن اجاق اسباب‌بازی)؛ تصور فردی که در واقع حضور ندارد یا اتفاقی که واقعاً رخ نداده است (به عنوان مثال، یک اژدها که به قلعه حمله می‌کند اما هیچ موردی نشان دهنده اژدها نیست)
۲۴-۱۸ ماهگی	بازی نمایشی	تظاهر به کسی یا چیز دیگری بودن، مثلاً تظاهر به ابرقهرمان بودن یا حیوان بودن
۳-۲ سالگی	بازی موازی	بازی در کنار کودکی دیگر، اما تعامل مستقیم با آن کودک ندارد
۵-۲/۵ سالگی	بازی ارتباطی یا مشارکتی ساده	به دنبال کودکان دیگر بودن برای بازی و داشتن ترجیحات مشخصی برای همبازی‌های خود
۴ سالگی به بعد	بازی مشارکتی ^۴	بازی با کودکان دیگر بدون کمک و نظارت، شناسایی دوستان و ابراز نگرانی نسبت به اینکه آیا کودکان دیگر آنها را دوست دارند!

1- functional play
 2- relational play
 3 - symbolic play
 4- associative play

همانطور که قبلاً اشاره شد، بازی یک بستر تقویت‌کننده طبیعی برای کودکان فراهم می‌آورد تا مهارت‌های حرکتی، ارتباطی، اجتماعی، حل مسئله و سایر مهارت‌های اساسی در طول دوران کودکی توسعه یابند. از اوایل زندگی، نوزادان در هنگام بازی حسی-حرکتی و از طریق به هم زدن، چرخاندن یا جستجوی دهانی اشیاء، با شکل ظاهری، طعم و بافت آنها آشنا می‌شوند. تقویت طبیعی و خودکار حاصل از تحریک حسی احتمالاً به یادگیری دست‌رسانی، گرفتن و سینه‌خیز رفتن کمک می‌کند. از دوازده ماهگی بازی‌های رابطه‌ای نمایان می‌شود که کودک اشیاء را از نظر فیزیکی با هم ارتباط می‌دهد؛ این مرحله شامل فعالیت‌هایی مانند جمع کردن اسباب‌بازی‌ها و گذاشتن آنها در سبد یا قرار دادن یک شیء داخل شیء دیگر است. کمی بعد و در حدود چهارده ماهگی اولین نشانه‌های بازی وانمودی در قالب بازی‌های کارکردی بروز می‌کند که کودک از وسایل به شیوه‌ای که برای آنها ساخته شده‌اند در بازی خود استفاده می‌کند؛ اکثر کودکان بازی کارکردی را با تقلید از دیگران (غالباً والدین) آغاز می‌کنند. طی این مرحله کودکان با استفاده از اسباب‌بازی‌هایی که شبیه به اشیاء واقعی هستند، عملکردهای روزمره واقعی را از دیگران تقلید می‌کنند؛ به عنوان مثال به عروسک با شیشه شیر اسباب‌بازی غذا می‌دهند. تقویت‌های اجتماعی مانند ستایش و تعریف دیگران از این گونه بازی کودک (به عنوان مثال، "چه جالب، تو به بچه‌ات مثل یک مامان غذا میدی") و همچنین تقویت‌های خودکار غیراجتماعی باعث رشد و توسعه این شکل از بازی در کودک می‌شود. صرف نظر از موارد احتمالی تقویت‌کننده، بازی کارکردی به وضوح فرصتی را برای کودکان جهت تقلید از رفتار دیگران فراهم می‌کند و به والدین، مراقبان و متخصصین فرصت می‌دهد تا از آن، جهت توسعه رشد کودک و بخصوص مهارت‌های زبانی استفاده کنند [۴۸-۵۱].

در بیست ماهگی شکل‌گیری بازی‌های نمادین در کودک آغاز می‌شود و تا چهار سالگی اکثر کودکان سطح مطلوبی از بازی نمادین را نشان می‌دهند که شامل در نظر گرفتن یک شیء به جای شیء دیگر، تصور یک شیء که در واقع وجود ندارد یا نسبت دادن ویژگی‌هایی به اشیاء یا افراد است که در واقعیت فاقد آن هستند. به علاوه، کودکان این مهارت‌ها را به طرق مختلف ادغام می‌کنند، به گونه‌ای که شخصیت‌ها، رویدادها و اسباب‌بازی‌ها در ترکیب با هم و در قالب یک طرح کلی بازی قرار گیرند. کسب مهارت‌های بازی وانمودی در اوایل دوران کودکی یک دستاورد شگفت‌انگیز و بسیار مهم است؛ به عنوان مثال، مهارت‌ها و فرآیندهای شناختی بسیار پیچیده‌ای را در نظر بگیرید که کودک لازم است به کار بگیرد تا وانمود کند مسواک، یک میکروفون است و کاناپه اتاق نشیمن سکوی نمایشی است که او برای حیوانات و عروسک‌ها بر روی آن آواز می‌خواند [۴۶، ۴۷].

رشد معمول مهارت‌های اجتماعی

نوزادان توانایی تقلید از برخی حالات صورت را از اوایل روز دوازدهم زندگی دارند. اینکه آیا این توانایی تقلید اولیه ذاتی است (نوعی بازتاب عصبی غیرارادی^۱) یا مهارتی که کودک به طریقی قبلاً آموخته، هنوز مشخص نیست. در هر صورت، این توانایی نشان می‌دهد که نوزادان می‌توانند تشخیص دهند که وجودی مجزا از دیگر افراد هستند و حتی در چند هفتگی تمایل دارند که به چهره افراد دیگر توجه کنند. واضح است که این مهارت‌ها از ابتدایی‌ترین و اساسی‌ترین مهارت‌های اجتماعی هستند. در طی چند ماه بعد زندگی، نوزادان می‌فهمند که اعمال و رفتارهای آنها بر سایر افراد تأثیر می‌گذارد و رفتارها و افراد خاص با پیامدهای اجتماعی خاصی همراه است که بسیاری از آنها تقویت-کننده هستند. به عنوان مثال، نوزادان یاد می‌گیرند که گریه کردن اغلب منجر به پیامدهایی مانند غذا، آغوش گرم و پوشک خشک توسط والدین می‌شود. این تعاملات اجتماعی اولیه والدین و نوزادان زمینه را برای سایر مهارت‌های مهم اجتماعی از جمله اشکال پیچیده‌تر ارتباطات فراهم می‌کند [۵۲، ۵۳].

کودکان در حدود سه سالگی شروع به نشان دادن تمایل به بازی با سایر کودکان می‌کنند؛ همچنین تلاش بیشتری برای شروع تعاملات اجتماعی یا پاسخ دادن به رفتارهای اجتماعی که توسط سایر کودکان آغاز می‌شود، انجام می‌دهند. بزرگسالان معمولاً با ساختاردهی به پیچیدگی تعامل خود با کودک و تعدیل آن و همچنین تقویت پاسخ اجتماعی مناسب، کمبودهای اجتماعی کودک را جبران می‌کنند؛ با این حال به احتمال زیاد تعاملات اجتماعی با همسالان برای کودک ضروری‌تر از تعامل با بزرگسالان است تا به طور مستقل رفتارهای اجتماعی خود را برای ترمیم روابط و جلوگیری از مشکلات اجتماعی و ارتباطی تنظیم کند. بنابراین، این نیازهای پیچیده‌تر برای تعامل موفق با همسالان انگیزه و زمینه را برای یادگیری مهارت‌های اجتماعی گوناگون مانند مذاکره، نظرخواهی، همکاری و به اشتراک‌گذاری فراهم می‌کند [۵۳، ۵۴].

تعدادی از رفتارهای اجتماعی خاص وجود دارد که همواره در بررسی‌ها و مطالعات مورد توجه بوده است. نکته قابل توجه آن است که همانند بازی، رفتارهای اجتماعی نیز هم از نظر رفتاری و هم از نظر ساختارگرایی مورد مطالعه قرار گرفته است (جدول ۳-۲).

1 - reflex